

VÁRADI MONIKA MÁRIA – DORIS WASTL-WALTER –
FRIEDRICH VEIDER

A végek csöndje. Határ-narratívák az osztrák-magyar határvidékről¹

A csönd természete

A Vas megyei Pinkamindszentet és a dél-burgenlandi Moschendorfot két kilométer és az átjárhatatlan államhatár választja el egymástól. A vasfüggöny lebontása után a polgármesterek mindkét oldalon erőltették egy állandó határátkelő megnyitását, amelyet a pinkamindszentiek örömmel vettek volna, ám a moschendorfiak féltették nyugalmaikat, és helyi népszavazással elejét vették a terv megvalósításának. Noha a kilencvenes években egy-egy napra többször is megnyitották a két falu között a határt, az első alkalommal felszabadultsággal, örömmel és megindultsággal átélt esemény kölcsönös érdeklenségbe fulladt. A két falu közötti földúton fölállított, az államhatárt jelző egyszerű sorompó és tábla körül nem jár senki. A vidéket ellepő csendet legfeljebb a földeken dolgozó traktorok, alkalmanként az osztrák határőrség illegális bevándorlókat vadászó helikoptereinek hangja töri meg.

1 A tanulmány az Európai Unió 5-ös keretprogramja által támogatott nemzetközi kutatás keretén belül készült. A kutatás címe *Changing Borders, Changing Identities*, vezetője Ulrike H. Meinhof. A kutatás az egykori vasfüggöny mentén fekvő település-párookra terjed ki – a német-lengyel, német-német, német-cseh, osztrák-magyar, osztrák-szlovén és olasz-szlovén határvidéken –, és háromgenerációs családokban készült interjúk elemzésén alapul. A nemzetközi kutatócsoport által alkalmazott módszer sajátossága az volt, hogy az interjúpartnereknek saját településük egy-egy fontos korszakához, illetve a határhoz, a határon átívelő kapcsolatokhoz fűződő fényképek által kiváltott emlékezése képezte a részben strukturált interjúk alapját. Lásd ehhez: Ulrike H. Meinhof – Dariusz Galasinski: *Photography, memory, and the construction of identities on the former East-West German border*. In: *Discourse Studies* 2000/2(3).

A csönd tehát fizikai csöndet jelent: nemcsak az államhatár környékét nem zavarja meg autók, emberek forgalma, mindkét falu nyugodt, csöndes, a természeti környezet és a csönd teszi vonzóvá őket a hétvégi házakat kereső városiak számára, és ez a csönd és nyugalom az, amely az itt élők számára is a legnagyobb érték, megtartó erő. A csönd azonban egyúttal azt is jelenti, hogy a határ két oldalán fekvő szomszéd falvakban élők narratívái nem vonatkoznak egymásra: nem beszélnek egymásról, az 1921-ben megszakadt közös történelem legfeljebb bizonytalan tudástörédekben jelenik meg, a határon átvélő kapcsolatok emléke csupán néhány idős emberben él ma már.

A két település fokozatosan szakadt és fordult el egymástól. Az Osztrák-Magyar Monarchia részeként a jelenlegi burgenlandi falu, Moschendorf – több más német anyanyelvű községgel együtt – a színmagyar Pinkamindszent körjegyzőségéhez tartozott, lakói a magyar államnyelvet iskolában tanulták. A nagyhatalmak az államhatárt a két község között lényegében a nyelvi határ mentén húzták meg 1921-ben, s ez a tény a szomszéd nyelv ismeretének fokozatos, ám végérvényes elvesztéséhez vezetett. 1948-ig, a vasfüggöny megépítéséig az államhatár átlátható és átjárható maradt, a határon átnyúló kapcsolat a földtulajdon-átbirtoklás, az egyházi zarándoklat, a kocsmá- és bállátogatás, vagy, a háborúkat követő időkben tipikusan a csempészet formáit öltötte. A két világháború közötti időszakban még élt az a generáció, amelyik ismerte és használta is a szomszédos település lakóinak anyanyelvét. A vasfüggöny árnyékában a két hasonló gazdasági és társadalm szerkezettel jellemezhető falu sorsa eltérő irányban és mértékben alakult át. Noha a periférikus helyzet mindkettőben a lakosság folyamatos csökkenését eredményezte, Pinkamindszenten a szocializmus időszakában drámaian fölerősödött népességfogyás a helyi társadalom visszafordíthatatlan eróziójához, az elit és a közösségek eltűnéséhez vezetett. Ezzel szemben Moschendorfban kiegyensúlyozottabb társadalm szerkezet alakult ki, itt a szőlészeti hagyományokra alapozott „lágý” (*sanfter*) turizmus bontakozott ki a kilencvenes évek második felében, amely azonban csak korlátozott mértékben képes kiegyensúlyozni a moschendorfi parasztgazdaságok uniós csatlakozást követő felszámolásából fakadó veszteségeket. A csöndes, nyugodt dél-burgenlandi falu évtizedek óta vonzza a városi lakókat; a falu házainak tizede hétvégi ház.²

2 A népességvesztés mértékéről egy adat: 1900-ban Pinkamindszenten 829 ember élt, 2000-ben 161, Moschendorfban ugyanezen számok 928 és 450. Lásd még: Wastl-Walter, Doris – Váradi, Monika Mária: The Divergent Development of Two Villages in the Austro-Hungarian Border Region. In: *Revista Estudios Fronterizos*, Instituto de Investigaciones Sociales de la UABC, Numero 34. 167–193.

A két falu közötti érintkezés több mint fél évszázada radikálisan megszakadt, és ez az „emlékezetközösségek”³ feloldódásához, a kommunikatív emlékezet⁴ megtöréséhez és így az egymásról való hallgatáshoz vezetett.⁵

Amiről a narratívák egyszerre beszélnek és hallgatnak: a határ

A határ a narratívákban a múltra, jelesül a vasfüggöny negyven esztendőjére való emlékezés tárgyaként jelent meg hangsúlyosan, különösképpen a vasfüggöny által kétszeresen, az ellenségesnek tartott nyugattól és az ország belsejétől egyaránt elzárt, izolált, periférikus településen, Pinkamindszenten. A határ hol ellenséges és félelmetes, hol szelídebb és barátságosabb arcai, valamint a határhoz való fokozatos alkalmazkodás stratégiai nyomon követhetők a három generáció narratíváiban. Az aláaknázott államhatár mellett fegyveres örök kíséretében szántó-vető, marhákat legeltető parasztemberek félelmeit a következő generációk legfeljebb elbeszélésekből ismerik, a fiatalabbak történetei a határörök és a gyermekek közös játékaikról, a határórség és a helyi lakosok között kialakult cinkos egymásrautaltság mindennapi jeleiről azt mutatják, hogy a határ, a határral való együttélés normalizálódott a magyar faluban. Ezzel szemben a moschendorfiak, akárcsak más határmenti települések lakói számára az idegen ország katonái által őrzött határ jelenléte, legyen bármilyen félelmetes is, mindig olyan adottság volt, amelyhez nekik lényegében semmi közük nincs⁶, az új schengeni határokat illetően is a kívülállás, hárítás retorikai fordulataira bukkanhatunk a narratívákban.

A narratívák föltűnő eleme, hogy a határ, a határral való együttélés nem játszik fontos szerepet az emberek mindennapi életében. A határról beszélve a határhoz való viszony a közömbösségtől, az „engem nem zavar”, „megszoktuk” visszatérő fordulataitól a schengeni határ megerősítése fölött érzett örömgig terjedhet. A határ nem látszik befolyásolni a mellette lakók személyes és

3 Burke, Peter: A történelem mint társadalmi emlékezet. *Regio* 2001/1.3–22.

4 Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Atlantisz – C.H.Beck: Budapest, 1999.

5 A kommunikatív emlékezet feloldódásának fontos jele, hogy szemben a kutatásba bevont más határtelepülésekkel, e két faluban nem sikerült a közös múltra utaló fényképeket találnunk, kivételt az első határnyitás alkalmával a pinkamindszentiek moschendorfi processziójáról készített amatőr felvételek jelentenek.

6 Horváth, Traude – Müllner, Eva: „...die Grenze ist für uns ganz normal”. Ausgewählte Ergebnisse eines grenzüberschreitenden Forschungsprojekts. In: Horváth-Müllner (Hg.): *Hart an der Grenze*. Burgenland und Westungarn. Verlag für Gesellschaftskritik: Eisenstadt, 1992. 163–174.

közösségi életét, és úgy tűnik, hogy az itt élők identitásának sem meghatározó eleme. Közelebről szemügyre véve azonban, a határ mégis beszivárog a narratívákba, csak éppen kerülő úton, jelentőségének tagadása, minimalizálása, elhárítása révén.⁷

Határ-narratívák

Határ: a mindennapok díszlete

Gábor Róza 1948-ban született, a középgenerációhoz tartozik. Éveken át bolti eladóként dolgozott a közeli Körmenten, öt éve azonban otthon maradt, háztartásbeliként segít unokái nevelésében. Pinkaminszenti családi házukban ketten élnek férjével, aki szövetkezeti traktoros. Az alábbi interjúrészlet pontosan tükrözi azt a koherens identitást, amelynek középpontjában a család és a szakadatlan munka áll.

„I: Gondoltátok, hogy valaha fel fogják szedni?”⁸

Gábor Róza: *Őszintén?*

I: Hm.

GR: – *Én, – én mondjuk, ilyesmire nem is értem rá foglalkozni. Az van, kész. Most képzelj el, hogy hát a gyerekek, minden istenáldott nap reggel hét óraker indulunk, sokszor azt se tudtam, most melyik gyerekeket merre szedem össze, mer Vásaljára jártak iskolába, szóval – egyet mindig óvodából vittem, másik kettő itt volt édesanyámmal. Akkor következő éven a Dóra ment Vásaljára iskolába, Katit vittem óvodába, Andráska itt maradt. Utána éven, akkor a... má az Andráskát vittem óvodába, a két lány iskolába, és akko ugye ők délbe édesanyámho jöttek. Úgyhogy én, miko... akko nem öt óraker jött be az iskolabusz, hanem hat óraker. Leszálltam a buszról, azt se tudtam, hogy most, Istenem, most... bejöttem a gyerekekér vagy má kinn vártak a gyerekek, mentünk haza. Most főztek? Az állatoknak adjak? Vágy, vagy miccsináljak? Úgyhogy-*

7 A határról, a határmenti kapcsolatokról való hallgatást más települések esetében más indokok magyarázhatják. Kovács Éva Andau és Jánossomorja esetében arról számol be, hogy az osztrák oldalon élőknek anyagi és szimbolikus érdeke fűződik a hallgatáshoz, hiszen egyrészt magyarországi gazdasági ügyleteik nem minden esetben legálisak, másrészt a dolgozni átjáró magyarokkal, mint a faluközösség „alsó rétegével” szembeni fölény érzése része az andaui identitásnak. Kovács, Éva: „Grenzerzählungen”, lokale Eigenmythen und „Rahmengeschichten” als Identitätsformende Texte in Gemeinden an der österreichisch-ungarischen Grenze. In Haslinger, Peter (Hg.): *Regionale und nationale Identitäten*. Ergon Verlag: Würzburg 2000, 241–258.

8 Jelek: <> Azon szövegrész, amely alatt a beszélgetőpartnerek valamilyen módon kifejezik érzelmeiket (nevetnek, sírnak stb.), vagy a beszéd alatt külső zaj hallatszik. [] A zárójelen belül az érzelmet kifejező cselekvés vagy a zajforrás megnevezése kerül.

én... Őszintén? Én nem értem rá ezzel foglalkozni, hogy most ezen gondolkozni, hogy most - leszedik, nem szedik, meddig lesz. Ez van, kész. – Úgyhogy...

I: Elfogadtátok így.

GR: *Hmmm, hát – <kénytelenek voltunk> [nevetve], mivel nem mehettünk el aztán fölszedni. – De mondom, úgyhogy – nekiünk – úgy – távoli – olyan nem volt, aki, nahát, most olyan rokon, hogy – nem tud bejönni. Hála Isten, mind itt voltunk.*"

Visszatekintve a vasfüggöny mellett töltött időszakra, Róza látszólag reflektálatlanul tekint a határra: „ez van, kész”, egyúttal azonban a kérdezőnek a határ problematizálására irányuló kísérletét hátrítja el a határ jelentőségének minimalizálása révén. Ezt a törekvését fejezi ki a nevetés, ami időzőjelbe teszi az interjúrészlet jószerivel egyetlen passzivitást kifejező mondatát, „*kénytelenek voltunk elfogadni a határt, mivel nem mehettünk el fölszedni*”, és ugyanezért teszi föl kétszer az „*őszintén?*” kérdést, amellyel Róza jelzi, (amúgy nem helyes) sejtése szerint a kérdező elvárásainak nem felel meg az a válasz, ami következik. A határ mint a mindennapi életnek a kérdező számára talán szokatlan kerete⁹ nem csak, hogy megszokható, de szinte észrevétlen marad a mindennapok egymásra torlódó feladatainak megoldása közben. Róza tömör válaszában megindokolásában néhány mondatba sűríti élete meghatározó szakaszát, három gyermeke felnevelésének idejét. Miközben a hétköznapi kihívásaival való küszködéseit írja le, a napi ingázást a munkahelyre, a gyermekek elhelyezését útközben a székhelyközség oktatási intézményeiben¹⁰, az otthoni gazdaságban végzett munkát¹¹, elbeszélése zaklatottabbá válik, az egymás mellé rendelt mondatokban megjelenik az évek múlása, a mókuserék, ahol, soha nyugtot nem találva, Róza pörgeti az időt.

A mindennapokkal való bajlódás, a munka, az úton levés monotóniája másutt is fölbukkan Róza narratívájában, amikor azokra a kérdésekre válaszol, látták-e és hogyan élték meg a határ lebontását. Természetesen nem látták, senkit nem érdekelt az esemény, Róza „*nem is tudja, mikor*”, „*talán busz-*

9 Jellemző, hogy a pinkamindszenti interjúpartnereink egyike sem használta az 1948 és 1990 közötti időszakban létező határra vonatkozóan a politikai és szakmai diskurzusban meggyökeresedett vasfüggöny fogalmát.

10 Pinkamindszent a hetvenes évektől elveszítette önálló térszét és közigazgatását, gazdasági és politikai autonómiáját, a négy faluból álló szövetkezet és közigazgatási egység központja Vasalja lett. A folyamatot az oktatási intézmények felszámolása zárta le. A község gyermekei a szomszédos Vasaljára és Körmendre jártak és járnak ma is óvodába és iskolába.

11 Jellegzetes pinkamindszenti stratégia volt a szocializmus évtizedeiben az otthoni, ún. háztáji kisgazdaságban sertést, szarvasmarhát tartani, ebből a családok akkoriban jelentős többletbevételt tudtak elérni. A hajdani parasztcsaládok többsége az így nyert jövedelmet arra fordította, hogy gyermekeit kimenekítse a faluból.

ból”, munkába menet-jövet vette észre, útitársaival együtt, hogy „szedik föl a drótot”.

I: De hát itt nyilván mesélték a buszon is, vagy valamit reagáltak az emberek. Amikor ezt látták. Hogy szedik fel a drótot.

GR: *Megmondjam őszintén, mit?*

I: Hm.

GR: *Egy jót nevettek. Hogy, na, vajon mikor rakják le újra? – Hidd el, hogy...hogy má – szóval annyira belefásult itt a nép, vagy nem is tudom. Szóval úgy különösen... Az, hogy akik mentünk a buszon – gyerekek voltak, meg akik mentünk, kipihentük magunkat addig, amíg odaértünk. Mer reggel el kellett végezniünk. És akko – nem foglalkoztunk ilyesmivel. Sen... őszintén, nem is beszélgettünk. <Ült az ember a buszon> [nevetve], odaértünk, leszálltunk, majdnem mind az egyikünk, így a fiatalabbak, vitünk a gyerekeket erre-arra, és akkor rohantunk, hát egy, egy rohanás volt az életünk.”*

Róza narratívájában a határról szólva másutt a „majdnem természetes”, „megszoktuk”, „beletörődött az ember” kifejezéseket alkalmazza, ezekre rímel a „belefásult nép”, a fáradt pinkamindszentiek, akik „jót nevetnek” a határ lebontásán, relativizálva az esemény történelmi jelentőségét. Itt a határ önkényes természete villan föl egy pillanatra: „mi nem mehettünk el fölszedni”, és ha most le is bontják, bármikor „újra rakhatják”, de az önkény, a hatalom természetét átlátó „kisember” a nevetéssel kifejezi, ironikusan tekint az önkényre és tehetetlen, kiszolgáltatott önmagára. Róza azonban nem az az ember, aki a világhoz passzívan közelít, így a „fásultság” más jelentést kap, értelmezésében a folyamatos munka teszi fásulttá a pinkamindszentieket, akik állandó fáradtságukat pihenik ki munkába menet. Ezt az időtlen állandóságot fejezi ki az, hogy Róza a kisgyerekes szülők közé sorolja magát, noha a határ lebontásának idejére gyermekei felnőttek, már rég nem szorultak anyjuk kíséretére. „Egy rohanás volt az életünk”: ebben az állandó rohanásban az utazás a pihenés ideje, a busz a nyugalom és csend szigete – „nem is beszélgettünk” –, a határ, a drót csupán a monoton mindennapok elsuhanó, észrevétlen díszlete.

Az ingázó pinkamindszentiek naponta átlépték az államhatártól öt kilométerre fölállított második határvonalat, amely a határsávon belül lévő településeket elzárta az országtól. A pinkamindszenti interjúkban a határról és a határ mellett élés sajátosságairól szólva a belső határ jelenik meg sorsdöntőként. Mint a keleti blokk más nyugati határszakaszainál, úgy itt is nehezen megközelíthető, szigorúan ellenőrzött volt a belső határ, visszatérő a panasz a rendszer irracionális következményeiről, hogy a legközelebbi rokonok sem léphettek be engedély nélkül a határsávba, és az engedély megszerzése nehéz-

kes, időigényes, nem egyszer eredménytelen procedúra volt. Róza is utal a határsávban élés nehézségeire, ám őt és családját nem érintette mindez közvetlenül, „hála istennek, mind itt voltunk”.

A munka, a családért végzett önfeláldozó szolgálat áll Róza élettörténetének és identitásának centrumában. Róza mindennapjai örökös magányos, heroikus küzdelemben telnek¹², narratívájában a „minden istenáldott nap” visszatérő kihívásoknak való megfelelés nehézségei azonban nem függenek össze a határmenti élet sajátosságaival. Róza minimalizálni igyekszik a határ jelentőségét élettörténetében, választásaiban, identitásában. E narratív stratégia legeredményesebb eszközeként szembeállítja a kiszámíthatatlan, önkényes és így befolyásolhatatlan eseményekkel – esetünkben (állam)határok építésével vagy éppen lebontásával – kísért történelmi időt a dologgal teli mindennapok állandó körforgásának idejével. A mindennapok ideje természetesen legyőzi a történelmi időt, s közben a határ is a mindennapok jelentéktelen díszletévé halványul.

A határ mint tengerpart

Dobó András, Róza veje, 1965-ben született, a fiatal generációt képviseli. András a szövetkezetben traktorosként dolgozik, Dórával, Körmenden banktisztviselőként dolgozó feleségével és két kisgyermekükkel él a pinkamindszenti családi házban. András nagyszülői örökségként jutott otthonához, azon fiatalok közül való, akik anyagi lehetőségek híján nem tudtak elköltözni a faluból.¹³

Az alábbi interjúszakasz előtt András kijelenti, hogy a határmenti fekvés inkább hátránnyal mint előnnyel járt; „félreestünk mindentől”, majd az átjárhatatlan és korlátozó államhatárral való együttélés szabályairól beszél. A nyáresti, hétvégi családi „csavargásokról”, gyalogos vagy biciklis kirándulásokról esik szó, a Pinka folyóhoz (amelyen elvileg át lehet úszni Ausztriába) vagy az erdőbe, ahol néhány fatörzsbe belenőtt a szögesdrót. Pinkamindszent határának

12 A hagyományos paraszti közösség és értékrend felbomlását jelzi, hogy míg az idős generációhoz tartozó asszonyok a (paraszti) munkáról mindig többes szám első személyben beszélnek, olyan sorsról, amelyben osztoztak férjeikkel, addig a középső generáció tagjai, így Róza is, többnyire magára maradt/marad, férje munkaideje leteltével a helyi kocsmát látogatja, gyakorlatilag nem vesz részt a család mindennapjaiban.

13 A kilencvenes években vagy öt fiatal házaspár maradt helyben, illetve költözött vissza Pinkamindszentre, elsősorban azért, mert sem maguk, sem a szüleik nem rendelkeztek (már) olyan jövedelemforrással, amely lehetővé tette volna az életkezdést akár csak a közeli kisvárosban, Körmenden.

háromnegyed része egyben államhatár, az egyetlen, aszfaltozott, Körömdre vezető út kivételével minden útja a határhoz visz. „*Hát az ember akármerre indul, mindenfele a határ van úgys. Mindenhol a határ van.*” András a kiránduláson nem megy túlzottan közel az államhatárhoz, nem beszél gyermekeivel a határról, nem tartja továbbadásra érdemesnek a határ és a határmenti élet történetét. „*Az a kerítés mindegy, hogy lent van, vagy nincsen, az ember anélkül is tudja, meddig lehet elmenni, és kész.*” András nem tartja lényegi különbségnek, hogy a határt szögesdróttal, vagy anélkül védik, s e véleménye mögött nem a határ önkényes és korlátozó természetéről való tudás áll, s nem is csupán az egyszerű megszokás, hanem a határ természetes, már-már otthonos adottságként való kezelése. András a családi házakat az utcától elválasztó, az otthonokat az idegenektől védő, szabadon zárható és nyitható kapuval rendelkező „kerítés” fogalmát használja a hajdani vasfüggönyről beszélve.

DA.: „*Nem is nagyon foglalkoznak vele (a gyerekek), szóval nekik ez egy természetes dolog. De nekünk is az volt gyerekkorunkba. Szóval jött egy idegen, énnekem olyan furcsa volt, mikor, emlékszek rá, meghalt egy, egyszer, pinkaminszentiek voltak, tanár volt T-n az illető, és itt temették el. Na most, mikor temetésre jöttek onnét kollégái a busszal, az akkor volt a rendszerváltás idején és még megvolt akkor a drótkerítés, de má akárki mehetett arra, szóval má nem voltak katonák, mindenki vett egy darabot, ottan tördelték le a drótot, hogy a vasfüggönyből visznek haza egy darabot meg minden. Az itt lakóknak ez olyan íz volt, hogy most minek? Egy darab rozsdás ízé, tüskés drótot. De őnekik ez nagy dolog volt, hogy na most a vasfüggönyből tud vinni egy darabot. Az itt lakókat egyáltalán nem érdekelte.*

I: De azért, mert... de mért nem érdekelte szerinted?

DA: *Mer egy olyan természetes dolog volt az, aki itt lakott, hogy nap mint nap látunk. Szóval annak érdekes, aki még soha nem látott valamit. Na most, mit tudom én, nem láttam soha a tengert, de aki a tengerparton lakik, azt má nem érdekli ennyire, biztos, nem?*

I: [derül] De össze lehet hasonlítani a tengerpartot a [szögesdróttal]

DA: *Hát most – mit tudom] én. Szóval tényleg természetes volt az. A katonák, ezek itten jöttek-mentek a faluba éjjel-nappal, hát természetes dolog volt az, mer jól van, megy szolg... megy a Pinka-hídra, megy ide vagy oda. Tudtuk, jobban tudtuk, hogy hova mennek szolgálatba, mint ők maguk. Mer itt nőttünk föl, az összes örhhelyet tudtuk. Őt meg idehozták, itt volt másfél vagy két évig, ezt meg kell tanítani, nahát édes fiam, most ide kell menned, aszt itt kell álldogálnod. Hát a nyolcéves gyerek, minden nyolcéves gyerek tudta a faluba, melyik katonának hol lesz a helye. Hát tudtuk.”*

András szerint gyermekeinek éppen olyan természetes dolog a határ, mint az ő számára volt gyermekkorában. A határ „természetes” mivoltát megvilágítandó azonban először nem gyermekkorából hozott emlékekre hivatkozik, hanem egy a rendszerváltás idején megtörtént eseményre. Az egyik köztisztelőnek örvendő pinkamindszenti család legidősebb fiát, a második világháború előtt, az akkori paraszti stratégiáknak megfelelően, kitanították. A férfi pinkamindszenti születésű feleségével és gyermekeivel együtt egy távoli megyeszékhelyen élt, de a szülőfalujához erősen kötődő pedagógus nyugdíjazása évében hazaköltözött, majd nem sokkal ezután meghalt. András az ő temetését idézi fel. A visszaemlékezés során András először is különbséget tesz a „bentiek”, „bentlakók” és az „idegenek”, vagyis a határsávbán élők, és azok között, akiknek nem volt közvetlen tapasztalata és ismerete a határról és a határmenti életéről. Az országtól évtizedekig hermetikusan elzárt pinkamindszentiek visszaemlékezéseiben a határnyitás után gyakran jelennek meg idelátogató kíváncsi idegenek, akik annyian voltak, „mint a nyű”, és akik úgy néztek a pinkamindszentiekre, mintha állatkerti „majmok” lennének. Az évtizedes elzárttság egyfelől azt eredményezte, hogy a falut elfelejtették¹⁴, „a nevét sem ismerték”, másfelől viszont azt, hogy mindenki, aki a határsávon „kívülről volt”, egyben idegenné vált a pinkamindszentiek számára. Nem véletlen, hogy András először a Pinkamindszenttől távol élő, de a falutól végleg soha el nem szakadó tanárembert is idegenként említi. A határ lebontása egyúttal a belső határ elolvadásával járt, a falu bárki számára megközelíthetővé vált. Az idegenek megjelenése a „bentlakók” számára nem csupán váratlan és szokatlan volt itt, ahol az új, „idegen” arcokat a kétéves katonai szolgálattal cserélődő határőrök jelentették, hanem szembesítette őket azzal is, hogy az évtizedes elzártság, a határmenti élet a „kintiek” számára nem magától értetődő, természetes, hanem még a szocializmus kevésbé szabadságtámogató viszonyaihoz képest is korlátozott és korlátozó életet jelent.¹⁵ A pinkamindszentiek ugyanakkor helyzetük, saját életük és identitásuk normalizálására, természetesként való elfogadására és elfogadtatására töreksenek – még akkor is, ha pontosan

14 A pinkamindszentiek nagy sérelme volt a szocializmus éveiben, hogy a kanonizált szocialista történetírás, amelyben Magyarország 1945-ös szovjet felszabadítása kiemelkedő helyet foglalt el, meghamisította a történelmet, és egy közeli határmenti települést emelt az utoljára felszabadult magyar falu piederstáljára, noha emlékeik szerint Pinkamindszent és Moschendorf határa között húzódott az utolsó frontvonal.

15 Természetesen az interjú során, amelynek középpontjában a határ állt, a kérdező valamilyen módon szintén az idegenek álláspontján állt, amennyiben kérdései visszatérően a legalábbis szokatlannak tartott helyzethez való alkalmazkodás mikéntjét érintették.

tudják, milyen hátrányokkal és károkkal járt a közösség számára a határ –, s e törekvésüket természetesen sérti és megzavarja az idegenek egzotikumnak (majmok) kijáró és ugyanakkor valamilyen mértékben szájalommal (nem szolidaritással) elegy kíváncsisága.

András narratívájában igen pontosan megjelenik az a különbség, ami a „bentiek/bennlakók” és „idegenek”/ „kintiek” számára a két világrendszert elválasztó határhoz és annak lebontásához kapcsolódik. A temetésre érkező idegenek vélhetően megrendülten tördelték az akkor már őrizetlenül álló – és a temetőtől vagy fél kilométerre húzódó – államhatár szögesdrótjainak darabjait. A gyászoló kollégák úgy érezhették, hogy a történelem egy-egy darabját viszik magukkal, amely szimbolikusan egyszerre jelképezi a szabadság hiányával jellemezhető szocialista múltat és az új, demokratikus, kapitalista világ beköszöntét, a rendszerváltás nyitányát. A gyászszertartásra érkező és a darabka drótban a történelem egy darabjával távozó idegenek osztoztak a rendszerváltó nemzeti narratívában¹⁶, nem így András.

András olvasata kijózanítóan hétköznapi – s ebben szerinte a falu apraja-nagyja osztozik vele, hiszen többes szám egyes személyben fogalmaz. Számukra az a bizonyos szögesdrót, amelyet nap mint nap láthattak befelé, a buszon, autóban ülve, vagy traktorosként az államhatár mellett dolgozva, nem volt más, mint „*egy rozsdás izé*”, „*tüskés drót*”, vagyis haszontalan, értéktelen, legfőképpen pedig minden szimbolikus jelentés/jelentőség híján lévő, közömbös, hétköznapi dolog. András szemében éppen a drótot tördelő idegenek tűnnek kissé habókosnak, ha úgy tetszik, egzotikusnak. András a nagy, emelkedett, rendszerváltó történelmi narratívát úgy teszi idézőjelbe és ironizálja, hogy szembeállítja a hétköznapi, a megszokás narratívájával.

A minden-csoda-három-napig-tart hétköznapi bölcsességét alkalmazva András a határ természetes jellegét sajátos hasonlattal támasztja alá. A pinkamindszontiek számára a nap mint nap látott határ (valószínűleg) olyan megszokott lehet, mint a tengerparton élőknél a tenger látványa, illetve, ahogy számára, aki még soha nem látott tengert, egzotikus lehet a tenger, úgy annak,

16 Ebben az időszakban pl. a fővárosban bordó bársonydobozokba burkolva árulták a vasfüggöny egy-egy kis darabját, vagyis egy egyen-nagyságtúra szeletelt szögesdrótot. 1989 augusztus 19. az osztrák-magyar határon Habsburg Ottó jelenlétében megtartott Péneuropai Piknik a néhai NDK polgárai nyugatra menekülésének, a Keletet Nyugattól elválasztó határok lebontásának auktakja, s mint ilyen, a nyilvánosság első számú témája volt. A pinkamindszontei visszaemlékezésekben – szemben a moschendorfiakkal – alig esik szó erről a faluban is viszonylag jelentős NDK-s menekülthullámmal járó időszakról.

aki még nem látta a határt (a szögesdrótot), éppen az jelentheti az egzotikumot. A hasonlat némileg bizarrnak tűnik (ezt a kérdező jelezte is), hiszen a tenger a végtelenséggel, határtalansággal asszociálódik, s ha valami, akkor ez nem volt soha a határ sajátja.

A határ természetes mivolta mellett szóló más érveit András gyermekkori emlékeiből meríti. A beszélgetés egy korábbi szakaszában, a Pinkamindszenten állomásozó katonákkal kapcsolatban az iskoláskori nyári erdészeti munkáról beszél, amikor az aljnövényzet sarlózása közben a katonák „*mindig ott voltak velünk egész nap, szóval vigyáztak ránk*”. Andrásban visszamenőleg sem merül föl az a gondolat, hogy a katonák feladata akkor nem elsősorban az volt, hogy a gyermekeket a veszélyektől megóvják, hanem hogy a határt őrizzék, adott esetben éppen az elcsalinkázó gyermekektől. András emlékeiben azonban az erdő, a határőr katonák kutyái, akikkel „*egész nap*” játszottak, vagy lovai, amelyeket megülhettek – az erdő, az állatok a természet-közeliséget, természetességet hangsúlyozzák – nem csupán a fizikai munkát varázsolják visszamenőleg játékká, hanem mindazt, ami a határral összefügg. A gyermekkor idilli szigetének ábrázolása folytatódik az őrhelyükön posztoló katonák és a pinkamindszenti gyermekek sajátos, kifordított bújócskájában: a gyermekek ismerték a katonák őrhelyeit, rendelkeztek a „bentiek” otthonos és meghitt ismereteivel – „*hát tudtuk*” –, és eligazították a bizonytalan és az ő segítségükre szoruló új katonákat. A játék, a derűs gyermekkor, András élettörténetének e fontos részlete végső soron kivétel a határ és a határral való együttélés egészére: annak helyére lép. E behelyettesítéssel András a határt nem csupán megszokottá, természetessé, de a békés, boldog élet színterévé varázsolja.

Róza és András a maguk különböző módján, de mindketten a határmenti élet normalizálására, természetessé tételére töreksenek. Különösen András az, aki a határ természetességét és a határmenti lét békés, nyugodt mivoltát hangsúlyozza. Ezt a stratégiát nem csupán a kívülálló kérdezővel szemben alkalmazza, hanem minden olyan magyarországi „idegennel” szemben is, akik szemmel láthatóan megütözköznek a határ, a határmenti élet különöségén. Róza és András elutasítja a „rendszer váltó” nemzeti narratívát, hiszen ez a fordulat lényegében nem változtatott a pinkamindszentiek gazdasági és társadalmi értelemben vett marginális helyzetén. Ennek fényében értelmezhető András ironiája, amellyel a vasfüggöny lebontásáról beszél, és ezáltal válik érthetővé a pinkamindszentiek narratív stratégiája, amely a védekezést és az önbecsülést szolgálja. Ezt az önlegitimációs stratégiát alkalmazzák a hajdani

német-német határ keleti oldalán élő, s elsősorban középgenerációhoz tartozó emberek is, akik a határról, mint otthonukról beszélve szegezik szembe saját identitásukat a nyugat-németek fölényérzetével.¹⁷

A határ: a félelem retorikája

Míg a pinkamindszenti narratív stratégiák a határ, a határral való együttélés jelentőségének minimalizálását, természetessé tételeit célozzák, addig a határ a moschendorfiak narratíváiban olyan dologként jelenik meg, amely életükön és identitásukon kívül található. Moschendorfi interjúpartnereinknek nem kell a határ jelentőségével újra és újra megküzdniük élettörténetük és identitásuk integritása érdekében. E különbségben tetten érhető a határ eltérő természete a magyar és az osztrák oldalon. A pinkamindszenticnek nem annyira a falu határában húzódó államhatárral, mint az ország belsejétől elválasztó, és egyúttal a községet és közösséget az ország egészéből kirekesztő, évtizedeken át húzódó izolációt eredményező helyzetükkel kellett megbirkóznuk. A moschendorfiak ezzel szemben egy olyan államhatár árnyékában éltek, amelyet más, idegen és ellenségesnek számító ország katonái őriztek, de amely nem befolyásolta, alakította életüket. Moschendorf legfeljebb annyiban különbözik más dél-burgenlandi falvaktól, hogy határából nem vezet tovább út, periférikus település egy periférikus régióban: „*a legkisebb csücsök (Zipfelchen)*”.

A metaforát Inge Illner alkalmazta narratívájában a településre és Burgenland tartományra vonatkoztatva egyaránt: a csücsök valaminek a sarkát, szélét jelenti, de a kenyér végét is, Inge ráadásul kicsinyítő képzőt, becéző formát használ, a gyerekbeszéd szavát. Evvel egyrészt enyhíti a periférikus élethez kapcsolódó negatív asszociációkat, másrészt kifejezi saját, erős kötődését falujához. Bizonyára nem véletlen a szóhasználat: az 1958-ban született Inge Illner óvónőként dolgozik a községi óvodában. A középső generációhoz tartozó asszony nyugdíjas szüleivel, szakmunkás férjével és egyetemre készülő fiával él a falusi portán. A család 18 hektáros birtokon gazdálkodott, de az uniós csatlakozás után felhagytak a mezőgazdasággal, földjüket bérbe adták. Kiegyensúlyozott, szeretetteljes és harmonikus légkör hatja át Ingéék családi életét.

Inge ahhoz a generációhoz tartozik, amelyik gyermekkorában még láthatta az elaknásított osztrák-magyar határ félelmetesebb arcát, és harmincas éveiben járt, amikor a vasfüggönyt lebontották. Még a nyolcvanas években több-

¹⁷ Meinhof-Galasincki 2000, lásd az 1. lábjegyzetben.

szőr is járt Magyarországon férjével, akinek határsávbán lakó (nem pinka-mindszenti) ismerőseit látogatták meg, s amikor a szomszéd országban még minden jóval olcsóbb volt, bevásárolni és tankolni is át-átruccantak. Jó néhány éve azonban, mivel nincs miért, már nem „járnak le”: a moschendorfi narratívákban megjelenő topográfiaiban Magyarország, a szomszéd falu lent helyezkedik el.

I: „Illner asszony, ha ezt a fényképet nézi, mit lát rajta?”¹⁸

I.I.: *Igen, a magyar államhatár. Tehát a határ Ausztria és Magyarország között. Még nagyon jól emlékszem rá, igen, igen, a tornyokra. Tulajdonképpen nem volt túlságosan kellemes, amikor gyerek voltam, vagyis hát, ha arra gondolok. Mindig kint voltunk a földön, mindig a szülőlk... és minden, de a határt mindig olyan, nem is tudom, tehát az ember soha nem mert közel menni hozzá, mert ott gyakran a magyar katonák járkáltak. És ez valahogy, valahogy olyan borzongató volt. Soha nem estem volna a kísértésbe, hogy közelebb menjek hozzá. Mi ezt soha nem tettük volna, mint gyerekek. A maiak már megint mások, ma nincs már határ, tehát, legalábbis a szögesdrót nincs már ott, az már nincs. És így egy kicsit lazább. Mert korábban, ha arra gondolok, gondolok, a katonákra a lovakkal, ahogy ott át, és mindig ott voltak a drótnál az aknák, és egyszer kint voltam a földön, és akkor robbantottak, és na az olyan ronda volt.*

I: Igen? A másik oldalon.

I.I.: *Igen, azt ők, a magyarok csinálták, nem, egy kicsit odébb odaát. Több is volt nekik, de az mindig úgy robbant, ez ronda volt, mindig, mindig újra, ez mindig ronda volt, még ma is emlékszem, ahogy az mindig robbant [nevetve]. Különben, hát ez lenne tulajdonképpen.”*

Inge az őrtorony képét látva rögtön a magyar államhatárra asszociál, majd pontosít, lokalizálni igyekszik a látványt: az Ausztria és Magyarország közötti határról van szó, amelyre, mint mondja, „igen jól” emlékszik. A gyerekkori emlékek két egymással nehezen összebékíthető részre bomlanak. Az egyik a paraszti munka világához kötődik: a moschendorfiak közvetlenül az államhatár mellett lévő földjeiket is művelték, és a földekre rendszerint gyermekeiket is magukkal vitték. A földeken végzett paraszti munkához az állandóság, biztonság, gyarapodás értékei kapcsolódnak. Ezzel a békés világgal éles ellentétben áll az államhatár, amely Inge és más moschendorfiak emlékeiben az erőszak világához kapcsolódik. Inge a határhoz képeket, hangokat és az ezek kiváltotta gyermekkori érzéseit köti: az őrtorony, a szögesdrót,

18 A moschendorfi interjúkat német nyelven Friedrich Veider készítette, magyarra Váradi Monika fordította.

a magyar katonák, gyalog vagy lóháton (más moschendorfi narratívákban megjelenik a géppisztoly is, mint a magyar határőrség fenyegető kelléke), a fölrobbantott aknák dőreje.

A képek és a hangok Ingéből félelmet váltottak ki, amelyet visszaemlékezve is fölidéz. A moschendorfiak emlékeiben a vasfüggönyvel összekapcsolódó legerősebb érzés a félelem, amit azonban kizárólag asszonyok említenek (a férfiak tán nem akarják bevallani). Az idős generációhoz tartozó asszonyokban – ők is mind dolgoztak kint a határ mellett –, a vasfüggönyhöz tapadó félelem, Ingéhez hasonlóan, az aknákhöz¹⁹ és a katonák látványához kapcsolódik, és elválaszthatatlan attól a rettegéstől is, amelyet a háborúról beszélve fölidéznek. A háború Moschendorfban a szovjet katonák megjelenésével vált rémisztő valósággá, a falu határában elhúzódó harcok miatt az itt lakók többsége menekülni volt kénytelen, visszatértük után pedig a nőket hajkurászó orosz katonák elől bujdoskoltak.²⁰ Ám azok is megtanultak félni, akik nem élték meg a háborút, így Inge és mindazok, akik gyermekként látták az államhatárt.

Inge a félelelről többféle nyelvi szerkezetben beszél: „*az ember*” (man) nem mert közel menni, Inge maga (ich) nem esett volna kísértésbe, hogy túl közel menjen a határhoz, s végül „*mi ezt soha nem tettük volna*”: a „*mi*” a gyerekeket fedi, általában. Az általános alany és a többes szám első személy használatával Inge saját gyermeki félelmét indokolja és igazolja, jelezvén: abban felnőtt és gyermek egyként osztozott. Hogy még érthetőbbé tegye érzését, összehasonlítást is tesz: a mai gyermekek (természetesen) mások, mert a határ nincs már, pontosabban más, „*lazább*” a természete: Inge e rövid összehasonlítás során folytonosan korrigálja magát, mintha nehezen találná a különbséget leíró szavakat, és a nem létező határról szóló kijelentését (*es gibt die Grenze nicht mehr*) pontosítja, „*legalábbis a szögcsatorna nincs már ott*”. Ezután gyorsan visszatér saját gyermekkori emlékeihez, újra felidézi a lovas katonák képét és a robbantások hangját. A robbantás élenken megmaradt Inge emlékezetében, dialektusban idézi föl a robbanó akna hangját (*tusch*), s noha egyetlen alkalom-

19 Az aknákat a határ magyarországi oldalán telepítették, de áradások alkalmával a Pinka folyó néha az osztrák oldalra is átsodort néhányat. Mindezzel együtt nem találkoztunk olyan emlékekkel, amelyek az aknák moschendorfi áldozatairól szólnának, csupán egy-egy elködörgött kutya bánta, hogy nem tisztelte az államhatárt.

20 A narratívákban a félelem és az orosz katonák előli bujdosás másutt is alkalmazott helyszínei és technikái jelennek meg, nem említenek azonban egyetlen esetet sem, amikor a katonák úgymond sikerrel jártak volna (ez, történeti ismereteink birtokában, föltehetően nem felel meg a tényeknek): a kollektív, családi és közösségi emlékezet „elfelejtette”, elfojtotta a szégyen cseményeit.

mal vált a robbantás hallgatójává, a „mindig” szó használata – „mindig voltak ott aknáik”, a robbanással járó hang „mindig randa volt” – folyton visszatérőnek, ismétlődőnek, állandónak mutatja a robbantást, az erőszak aktusát. Inge emlékeiben a határral a robbantás (az erőszak) hangja mindörökre összefonódott.

Ugyanakkor azok a jelzők, amelyekkel Inge a határ félelmet kiváltó képeit és hangjait írja le, mintha arra szolgálnának, hogy az asszony távolságot tartson saját gyermekkori félelmétől és az azt kiváltó látványtól és hanghatásoktól, s így csökkentve ezek súlyát és jelentőségét: „tulajdonképpen nem nagyon kellemes”, „borzongató” élmények ezek, egyik jelző, kifejezés sem a mély és elementáris félelem kifejezésére szolgál. A határral összefüggő legintenzívebb élményét, az aknarobbanást „randának” nevezi, ráadásul tájszólásban használt kifejezéssel (schiach). A valódi félelem leírására alkalmatlan jelzővel és a nevetéssel Inge jelzi, hogy a gyermekkori félelem, akárcsak a félelmet kiváltó képek és hangok a messzi múltba kerültek, s hogy a felnőtt Inge már kellő távolságtartással és öniróniával képes visszatekinteni a számára persze valójában nem veszélyes határtól való félelmére. Az interjúrészletet lezáró „ez lenne tulajdonképpen” félmondata egyúttal az emlékeket is lezárja-lehatárolja: olyan élményről van szó, amely időben és jelentőségében valóban nagyon messze távolodott Ingétől, hogy mennyire, azt jelzi az a bizonytalanság, amely (nem csak őt, hanem másokat is), elfogja, ha a vasfüggöny lebontásának idejére terelődik a szó. Inge nem emlékszik már, mások a valóságosnál jóval messzebbre helyezik vissza a történelmi dátumot, ami számukra – s ebben, ha más okokból is, osztoznak pinkaminszenti szomszédaiakkal –, mindennemű történelmi jelentőség híján való: egyszerűen nem fontos (ma már).

Később, a jelenlegi határral kapcsolatban újra megjelenik Inge narratívájában a félelem, illetve ezzel összefüggésben a biztonság motívuma. Inge a lovas osztrák katonákat ábrázoló fényképét nézegetve, nevetve azonosítja őket, igen, a hadsereg tagjai, „ők szépen vigyáznak ránk, hogy semmi bajunk ne történjék”, „ezt már megszoktuk”. A fotó a szőke, mokány Haflinger-lovakon ülő katonákat ábrázolja, valamikor a kilencvenes évek elején, még Schengen előtt, amikor a határ megerősítésére és fokozott védelmére a csendőrség mellé katonákat küldött az osztrák állam. A rendes katonai szolgálatukat töltő, az ország más tartományaiból ide érkező fiatal, ma már csak gyalog és biciklivel járó férfiak jelenléte, noha nem integrálódhatnak a helyi közösségbe, nem zavar senkit, éppen ellenkezőleg: a lányok kivirulnak, a borpincék (Buschenschankok) forgalma föllendül. S noha Inge is tudja, a katonák nem azért időznek Moschendorfban, hogy vigyázzanak szépen a falu lakóira, jelenlétük –

a menekültektől való félelem okán – megnyugtatja az itt élőket. Vagyis: ez a katonai jelenlét, ellentétben a vasfüggöny hosszú évtizedeivel, nem kelt félelmet, éppen ellenkezőleg, a biztonság érzését nyújtja Moschendorf lakóinak.

I.I.: „...igen, azt hiszem, valahogy, tegnap megint elkaptak valakit. Hát, hogy elkapják-e nem tudom, de valami történt, mert egész délelőtt, már korán...

I: Láta is?

I.I.: ...repült a helikopter, tehát valami megint történt. Na, hát jönnek jó páran, átutazóban, próbálkoznak [rövid nevetés]

I: Vannak személyes tapasztalatai is?

I.I.: Nincsenek, tulajdonképpen nincsenek, nem, nem, nem

I: Látott valakit?

I.I.: Évekkel ezelőtt. Már régen volt, tíz éve volt. Akkor valószínűleg a templomnál és a szemben az óvodában keresték mindenhol őket. Ez éjjel volt, de rögtön elbújítam, azt mondtam magamnak, nem, inkább ne menj ki. Én egy félős ember vagyok, [nevetve] <kikerülöm a veszélyt>. Nem, tulajdonképpen, hogy valamit láttam vagy, mindig halljuk, amikor a helikopter repül, akkor tudjuk, hogy valami nincs rendben, amikor sokáig csak <köröz, köröz> a levegőben [nevet], de különben, nem láttam egyet sem. Valahogy azt gondolom, ha följönnek, nem bántanak bennünket, ha találkoznak velünk. Hiszen maguk is szegény ördögök...”

Inge biztonságérzete a menekültek – az „illegálisok”, mondják néhányan – után hajtóvadászatot folytató katonák jelenlétének köszönhető. Sajátos módon Inge a katonai jelenléttel összefüggő hanghoz, a köröző helikopter zajához köti a határral, a határőrizettel kapcsolatos biztonságérzetét. Inge biztonságban érzi magát, ezt a gyakori nevetés éppen úgy jelzi, mint az, hogy az „illegálisokat” „szegény ördögöknek” (arme Hunde) nevezi. Ez a kifejezés értelmezhető a menekültekkel való szimpátia kifejezéseként is, valószínűleg elsősorban mégis arra szolgál, hogy megnyugtassa a bevallottan félős Ingét, a „szegény” menekültek, akiknek semmijük nincs, akik kiszolgáltatottak és maguk is félnek attól, hogy elkapják őket, nem jelenthetnek veszélyt a moschendorfiak számára.

Inge félelmének sajátossága, hogy nem kapcsolódik hozzá semmiféle, az élettörténetben és identitásban mély gyökeret verő, meghatározó esemény, történés, amelynek az emlékeit, érzéseit földidéző asszony (vagy hozzá közelálló személy) cselekvő vagy szenvedő részese lett volna. A félelem Inge narratívájában elválaszthatatlanul összefonódott a határral, ám mind a határ, mind a félelem „nyomokban” maradt fenn, illetve mutatkozik meg: a kép (a magyar katonák, az őrtorony látványának emléke) és mindenekelőtt a hang (a

hajdani robbantásé és a menekülteket vadászó modern helikoptereké) idézi fel, és ugyanakkor helyükre lép.

Úgy tűnik, Inge narratívájában a határ a félelem távoli (idegen katonákhoz kapcsolódó), háborzongató jeléből a biztonság közeli és „humanizált” (mert a mi kedves és ismerős katonáinkhoz kötődő) jelévé válik, mindazonáltal a narratíván áthúzódó félelem igazolja és legitimálja a határ jelenlétét és szükségességét.

A határ: a szótlán nyom

A félelem, a veszély nyomai átívelnek a generációkon, de mind halványabbak, egyre nehezebb olvasnunk őket. Az utolsó interjúrészlet a fiatal generáció egy tagjától való. Norbert Nanning, Inge egyszem fia 1980-ban született. A fiú egyetemre készül Bécsbe, ahol a család már lakást is vásárolt számára. Norbert kötődik szülőfalujához, melynek csöndje és nyugalma vonzó ugyan, de periférikus helyzete személyes hátrányként jelenik meg „főnt” Bécsben, ahol ferdén néznek az emberre, ha kiderül, a „lenti”, Magyarországhoz közeli Dél-Burgenlandból érkezett. Norbert jövője nem Moschendorfhoz kötődik.

Norbert mindvégig kissé zavart, szavait gyakran szakítja félbe, különösen a beszélgetés elején, rövid nevetéssel. E zavar éppúgy szólhat az interjúszituációnak, mint magának a témának. Norbertet nem érdekli a múlt, a történelem – és a fényképek éppen a múltat hivatottak fölidézni –, a vasárnapi asztalról leesett családi elbeszélés morzsákat tud csak felidézni, az időben közeli eseményekről – mint amilyen a határ megnyitása, az osztrák államhatár megerősítése – sincsenek saját élményei. Norbert narratívájában ismétlődően visszatérnek a bizonytalanság és a távolságtartás kifejezései: „nem tudok ehhez mit mondani”, „fogalmam sincs”, „barátságos/büszke benyomást kelt” (amit a kép ábrázol), „ahogy kinéz”, „úgy látszik, szükséges volt” (a határ megerősítése). Norbert csupán egy szállal kötődik a múlthoz. Családjából a nagyszülői ágon, más moschendorfi családokhoz hasonlóan, többen kivándoroltak, és végleg Amerikában maradtak. Egyre akadozóbb a kapcsolattartás a kivándoroltak leszármazottaival, hiszen akik tudtak még németül, meghaltak, a felnőtt moschendorfiak pedig nem tudnak jól angolul. Norbert családjában a nagymama ír még leveleket, Norbert viszont igen büszke arra, hogy újabb interneten tartja a kapcsolatot unokatestvérével. Egyáltalán, minden érdekli, ami a tudományos, technikai fejlődéssel függ össze, „minden, ami keletkezésében van, hiszen minden olyan fölgyorsulva történik”. Norbert az érdektelen

múlttal, s részben a falu konzervatív jelenével állítja szembe az izgalmas, változékony, kihívásokkal teli jövőt.

A múlthoz, a helyi közösség emlékezetéhez való kapcsolódás gyengesége Norbert határról szóló narratívájában is tetten érhető.

I: „Mi jut eszedbe erről a képről?”

N.N.: *Buh, extrém határőrízet, inkább nagyon veszélyes. Tehát, megpróbálják megakadályozni, hogy mindkét oldalról átlépjenek, tehát hogy az egyik a másik oldalra menjen, nem? És, na igen, veszélyes vidék, az ember jobban teszi, ha nem megy túl közel. Ugyanis emlékszem arra, hogy nálunk lent is állt egy (őrtorony).*

I: Ez éppen az.

N.N.: *Igen, igen, akkor meglehetősen kicsi voltam, emlékszem, hogy az öreg emberek mindig meséltek, és, azért, szóval az öregebbek már összebarátkoztak (a magyar) örökkel, és hogy tulajdonképpen nem voltak problémák. Amit így az elbeszélésekből tudok, nem? De tisztán, ha a látványt nézed, mint őrtorony meglehetősen veszélyesnek látszik, nem? Azt hiszem, szögesdrót, az is volt ott. Igen. Különben...*

I: Vannak személyes élményeid?

N.N.: *Nem, nem tudok semmit.*

I: Hogy odamentél vagy...

N.N.: *Igen, ahogy mondtam, a nagypám és még egy pár öregebb a faluból megértették egymást az örökkel és beszéltek is velük, nem? De én személyesen, nem, nem mondhatok semmi pontosat, ez már vagy <tizenöt éve volt, vagy mi> [nevet], akkor öt-hat éves voltam. Fogalmam sincs.”*

Akárcsak az édesanyja, Norbert is kétféle emléket idéz fel a határról. A pozitív emléknymok a nagyszülők, „idős emberek”, a nagypa és társai elbeszéléseiből ismertek számára; őt nagyszülei már nem vitték ki a földekre, vagy ha igen, elfelejtette. Ha a vasfüggönyhöz tapadó félelem az asszonyok narratíváinak sajátja, úgy a magyar határörökkel való valamiféle kapcsolat rendre fölbukkan az idős moschendorfi férfiak elbeszéléseiben. A férfiak voltak azok, akik, ha már úgyis kint dolgoztak a határ mellett, át-átszóltak a katonáknak – hisz ők is voltak katonák –, cigarettával, állítólag borral is megkínálták őket. Norbert is fölidézi az idősek elbeszéléseit arról, hogy „*az örökkel összebarátkoztak*”, „*megértették egymást*” és „*beszélgettek*” velük. És hogy „*tulajdonképpen semmiféle probléma nem volt*”, sem a katonákkal, sem a határral. Mégis, a megnyugtató elbeszélések ellenére a határhoz, az őrtorony látványához erősebben kapcsolódik a félelem.

Norbert narratívájának e részletében a „*veszélyes*” jelző háromszor fordul elő. A fénykép által kiváltott első reakcióban az „*inkább nagyon veszélyes*” kifeje-

zés olyan szövegkörnyezetben áll, amelyben a fiú általában igyekszik a maga naiv, reflektálatlan módján jelentést adni a határnak: „*extrém határőrzésről*” beszél, és az őrizet vélt értelméről, hogy ti. az egésznek az a célja, hogy a határ két oldalán élők ne hogy átlépjenek a másik oldalra. Az általános jelentéstulajdonítást valamivel később lokalizálás követi, ekkor már az őrtoronyról és nem az extrém határőrizetről van szó, Norbert emlékszik arra, hogy „*itt lent nálunk*” is állt egy. (A moschendorfi topográfiában nem csupán Pinkamindszent, Magyarország, hanem az államhatár is „lent” található.) A „*veszélyes környéknek*” még a közelébe sem jó menni; mintha Inge szavai köszönnének vissza. Az idős moschendorfiak békés történeteit, a problémáktól mentes határ emlékét földidézve azután, mintha úgy éreznék, ezek az emlékek ellentmondásban állnak a határ veszélyes voltáról mondottakkal, igyekszik megmagyarázni előző szavait: „*de tisztán, ha a látványt nézed, mint őrtorony, mégis meglehetősen veszélyesnek látszik, nem?*” Norbert a veszély jelentőségét több eszköz bevetésével igyekszik idézőjelbe tenni, csökkenteni: a „*látszik*” állítmány, a „*meglehetősen*” módosítószó, a megerősítést váró visszakérdés („*nem?*”), és a veszélyérzetet a „*látványra*” redukáló magyarázat mind e célt szolgálja. S bizonytalanul, de a veszélyérzet jogosságát mintegy visszacsempészendő, becsúszik a szögesdrót halvány képe is.

A határhoz kapcsolódó két attribútum két különböző közvetítőhöz tartozik: a békés, nyugodt határ az idős férfiak elbeszélte történeteikhez, a veszélyérzet pedig a puszta látványhoz. Ám a látványról, a veszélyérzetet előhívó jelről Norbert nem rendelkezik saját tapasztalatokkal. Norbert, emlékei szerint soha nem járt a határ közelében, nem tud semmi pontosabbat mondani, személyes emléke nincs. Mentegetőzik: akkoriban 5–6 éves lehetett csak. Nos, a határ lebontása idején 10 éves volt, és nagyon jól emlékezik arra, amikor a moschendorfiak transzparensen tiltakoztak a határátkelő ellen, ugyanakkor mindenfajta személyes emlék híján kommentálja az első ünnepélyes határnyitás alkalmával processzióban bevonuló pinkamindszentiek látványát.

Az anya és fiú narratívájában a határról szóló beszédet a szinekdoché trópusa uralja: a történelmi és jelenlegi határ „nyomokhoz” kötődik, mindenekelőtt látható vagy hallható jelekhez, amelyek azután mély vagy kevésbé mély, alapvetően negatív érzéseket vagy ezek emlékeit mozgósítják bennük, hogy ezek az érzések azután ráakodjanak a határ egészére, a határ jelentésére. Ami azonban e jelek, helyettesítő „nyomok” mögött kirajzolódik, az az osztrák-magyar határ militarizált valósága. Olyan világot láthatunk, amelyet fenyegető, rémisztő

objektumok uralnak, s még ha e tárgyak eltűntek is, a főszereplők a katonák voltak s maradnak; hol egy ellenségesnek mondott ország idegen határőrei, hol a „mi fiaink” őrzik-vigyázzák a határt. Akiktől e fiúk elzárnak, az a világ nem tapasztalható meg innen, Moschendorfból. A vasfüggöny dróttal kerített túoldalán csak a katonák látszanak valóságos, hús-vér személyeknek, nem jelennek meg az ugyancsak a földeken dolgozó parasztok a másik oldalon, mintha a dróton túl nem is léteznék világ. A „mi katonáink” békésen unatkoznak a schengeni határ mellett, míg a zöld határon át nem szöknek az újabb menekültek, akiknek az arca ugyancsak láthatatlan marad, csak a hangokból lehet következtetni arra, hogy már megint itt vannak.

A narratívákban a határ jeleihez tapadó érzések a generációs váltással elhalványulnak. Inge valóságos, bár személyes negatív élményhez nem köthető félelem érzését idézi föl, mert még látta a fenyegető és tiltott határt, és helyben interiorizálhatta a tiltást és a félelmet. Fia, saját élmények és emlékek híján már csupán mások elbeszéléseire hagyatkozhat, és a határt fölidező jelek, nyomok benne nem a félelem érzését, hanem a veszélyről való tudást hívják elő. Norbert narratíváját a határral mint tematikával, problémával való azonosulás teljes hiánya hatja át.

Inge és Norbert narratíváiban a félelem és a veszély retorikája nem csupán a saját élményektől való távolságtartást teszi lehetővé számukra (amennyiben reális veszélyről szó sincsen), hanem a határ másik oldalán élő hús-vér emberektől való távolságtartást is. S túl ezen, legitimálja a határt, mint a biztonság lokalizálható vidékét s egyben garanciáját.

Összegzés

A trianoni határ megvonása óta eltelt nyolcvan év Pinkamindszenten és Moschendorfbán egyaránt elegendőnek bizonyult a kommunikatív emlékezet feloldódásához, és ezzel az egymásra vonatkoztatott narratívák generációkon áthúzódó irreverzibilis elvesztéséhez. A narratívák egyetlen közös pontja így, sajátos módon, éppen az elválasztó határ maradt.

A múltbeli tapasztalatok, a jövővel szemben támasztott elvárások egyaránt formálják az egyéni és a kollektív emlékezetet.²¹ Az 1989 óta eltelt időszak történései, a határnyitást övező dilemmák, a schengeni határ megerősítése, az uniós csatlakozással, a magyarországi rendszerváltással járó nem egy-

21 Riceour, Paul: Emlékezés-felejtés-történelem. In Thomka Beáta (szerk.): *A kultúra narratívái*. Kijárat Kiadó: Budapest, 1999, 51–69.

szer traumatikus változások lenyomatai visszamenőleg is újraírják a határmenti életről szóló emlékeket. E szempontból a magyar oldalon tapasztalható szkepszis és rezignáció éppen úgy érthetővé válik, mint az osztrákok közömbössége vagy félelemérzése.

Pinkamindszenten a falut az Ausztriától és a saját ország belsejétől egyaránt elválasztó határ az itt élő, itt maradt embereket arra kényszerítette, hogy kidolgozzák stratégiáikat az alkalmazkodásra, elzártságuk és többértelmű kirekesztettségük elfogadására és földolgozására, s ez a határ és a határmenti élet rendkívüli jellegének olykor ironikus negligálását, természetes mivoltának hangsúlyozását eredményezi a „normális”, hétköznapi identitás meg- és újratereemtése érdekében.

Moschendorfban az ijesztő, vagy éppen biztonságot nyújtó, egyre kevésbé reflektált militarizált határ jelek, nyomok révén jelenik meg a narratívákban. Így nem is kívánja meg azt, hogy az itt élők valamilyen módon viszonyuljanak hozzá, a határ idegen marad, amihez az itt élőknek nincsen igazán közük. A félelem és a veszély retorikája ezt a közömbösséget erősíti és segít megfélemedezni a közelmúlt kevésbé veszélyes és félelemkeltő eseményeiről, a határ ünnepélyes megnyitásáról a kilencvenes években.

Sajátos módon a hidegháborús határpolitika oldódása után a két falu lakói nem ragadták meg a kínálkozó lehetőséget arra, hogy közeledjenek egymáshoz, ehelyett kölcsönös elzárkózásukat, a kialakult csöndet mélyítették el. A moschendorfiak a schengeni határt legitimnek tekintik, azonosulnak a megváltozott geopolitikai helyzetben újradefiniált határral, amely továbbra is elválasztja őket a túloldalon élőktől. A pinkamindszentiek számára az államhatár természetes adottság volt és maradt, a községet az országtól elválasztó belső határ mindig is nagyobb jelentőséggel bírt önmaguk identitásának kialakításában. Ez a belső határ ma is létezik, szimbolikusan kijelöli azokat a gazdasági és szociális különbségeket, azt a marginális helyzetet, amellyel a pinkamindszentieknek ma is meg kell birkózniuk.

VÁRADI MONIKA MÁRIA – DORIS WASTL-WALTER –
FRIEDRICH VEIDER

The silence of the borders

The paper analyses the narratives of Moschendorf and Pinkamindszent, two villages by the Austrian–Hungarian state border. The period of eighty year since the Trianon border was set in both Pinkamindszent and Moschendorf resulted in the dissolution of the communicative memory and thus in the irreversible loss of interrelated narratives through generations. Therefore the only shared element of the narratives is, paradoxically, the isolating border. In Pinkamindszent, the borders isolating the villagers from both Austria and from the rest of their own country forced the local villagers to elaborate strategies of adaptation, and of accepting and integrating their isolation and segregation of several aspects. This lead to the sometimes ironic neglitation of the extraordinary character of border and by-border existence by emphasizing its naturalness so as to establish and re-establish the „normal” ordinary identity. In the case of Moschendorf, the less and less reflected border perceived as frightening or secure, emerges in the narratives via traces and signs. Therefore it does not require the villagers to relate themselves to its existence, the border remains strange, which the local villagers have nothing to do with. It is peculiar, that after the disappearance of cold war border policy the villagers of the two settlements did not take the opportunity to get into closer contact with each other, rather, they reinforced the mutual reservation and silence. The people of Moschendorf regard the Schengen borders as legitimate, they identify themselves with the re-defined border in the new geopolitical situation, which still isolates them from people living on the other side of it. For the villagers of Pinkamindszent, the state border was and has remained a natural fact, meanwhile the inner border isolating the community from the rest of their country has always represented greater significance in the construction of their own identity. This inner border still exists, and it symbolically marks out that marginal position in addition to economic and social differences which the people of Pinkamindszent have to cope with even today.